

INDIKATORI FINANSIJSKIH PREVARA U CILJU UVOĐENJA PREVENTIVNIH MJERA U PREDUZEĆA

INDICATORS OF FINANCIAL FRAUD IN ORDER TO INTRODUCE PREVENTIVE MEASURES IN ENTERPRISES

mr Svjetlana Vranješ, asistent²⁴⁰

Sadržaj: *Stručnjaci koji se bave otkrivanjem prevara kao što su CFEs – Certified Fraud Examiners, nastojali su da ukažu na profil počinioca prevare koji će omogućiti organizacijama da uhvate počinioca na djelu ili čak prije nego što počine prevaru. Analiza o karakteristikama prevara i izvršilaca prevara može pomoći organizaciji da poboljšaju svoju odbranu protiv kriminalnih aktivnosti. Ovaj rad pruža uvid u odnos između osobina počinitelja prevara, njihove motivacije i okruženja u kome oni djeluju. Cilj ovog istraživanja je da se omogući organizacijama da se efikasnije zaštite od prevara i da se poboljša njihova sposobnost u identifikovanju počinioca prevare.*

Ključne riječi: *prevara, počinitelj prevare, finansijski izvještaji, trougao prevare.*

Abstract: *Fraud specialists like CFEs – Certified Fraud Examiners sought to develop a profile of a fraudster that is accurate enough to enable organizations to catch people in the act of fraud or even beforehand. The analysis of the nature of fraud and the fraudster can help organizations stiffen their defenses against these criminal activities. This paper is intended to provide the reader with insights into the relationship between the attributes of fraudsters, their motivations and the environment in which they affect. It will enable organizations to protect themselves better against fraud and may improve their ability to identify the fraudsters.*

Key words: *fraud, fraudster, financial statements, fraud triangle.*

1. UVOD

Kriminalne radnje i finansijske prevare predstavljaju univerzalni problem za preduzeća širom svijeta. Povjerenje investitora i cjelokupne računovodstvene i revizijske javnosti u informacije sadržane u finansijskim izvještajima je narušeno mnogim finansijskim skandalima kojim su investitorima nanijete štete koje se mjere milijardama dolara.

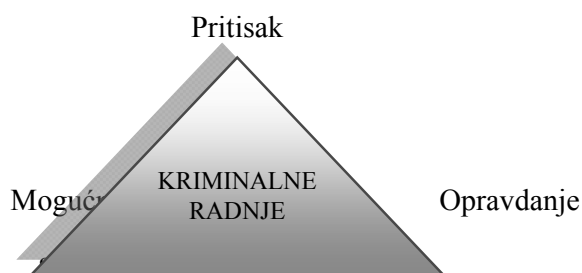
Prevare može biti počinjena na štetu ili u korist preduzeća. U prvom slučaju najčešće se radi o prevarama koje počine rukovodioci najvišeg nivoa, dok prevare u korist organizacije se manifestuju u vidu izbjegavanja plaćanja poreza ili davanja mita radi dobijanja ugovora. Kriminalne radnje koje počine zaposleni u organizaciji utiču prvenstveno na njeno poslovanje, a ako se ne otkriju i ne spriječe, mogu narušiti reputaciju organizacije. Najveći broj prevara, prema ACFE-u, učine zaposleni u službama računovodstva, prodaje, pružanja usluga kupcima i nabavke.

²⁴⁰ Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Majke Jugovića 4, Banja Luka

Nemoguće je predvidjeti koje će radno osoblje, prodavci i kupci naštetiti preduzeću čineći prevaru. Ova činjenica otežava sprečavanje i otkrivanje kriminalnih aktivnosti, kako od strane revizora, tako i od rukovodstva i interne revizije. Kako bi se prevazišao ovaj ograničavajući faktor, nastojali smo prikazati ulogu ključnih elemenata koji omogućavaju da se kriminalna radnja izvrši, te profil i karakteristike izvršilaca prevara.

2. PROCJENA RIZIKA OD PREVARE – MOTIVI ZA IZVRŠENJE PREVARE

Kriminalna radnja predstavlja vid strategije kojom se može ostvariti lični cilj ili cilj organizacije. Ti ciljevi se mogu ostvariti na pošten ili na nepošten način. Postavlja se pitanje: Šta je to što pokreće i motiviše nekoga da izabere nepošten način kako bi ispunio svoj cilj i zadovoljio svoje potrebe? Najbolji odgovor na ovo pitanje dao je Donald Cressey. Cressey je održao intervju sa oko 200 počinitelja prevara i na osnovu toga došao do zaključka da svaku kriminalnu radnju odlikuju sljedeća tri faktora: 1) pritisak, 2) znanje i mogućnost da se počini kriminalni čin i 3) opravdanje za prevaru (Singleton, Bologna & Lindquist, 2010, p. 18). Ta tri faktora predstavljaju uglove trougla kriminalne radnje.



2.1. Pritisak

Pritisak se odnosi na okolnosti u privatnom životu počinioca koje ga navode i motivišu na krađu. Motivacija ili pritisak je položaj rukovodstva, odnosno zaposlenih koji im pružaju razlog da počine prevaru. Obično se taj pritisak ispoljava u vidu finansijskih potreba, potreba zadovoljavanja svog ega ili kao posljedica frustracije.

Rizični faktori prevare uključuju:

1. pritisak da se ostvari profitabilnost ili izbjegne gubitak,
2. nastojanje da se prikažu što bolji rezultati kako bi se postigli određeni ciljevi kao na primjer: dobijanje bankarskih kredita, privlačenje dobavljača, dobijanje nagrade, privlačenje investitora i sl.
3. pritisak da se izjednači prihod i dobit po godinama,
4. želja da se dobije posao po svaku cijenu,
5. težnja za opstankom u krizi,
6. pritisak menadžmenta da se smanje prihodi i povećaju rashodi kako bi se platio manji porez (Singleton, Bologna & Lindquist, 2010, p. 18).

Pritisci koji proizlaze iz loših navika odnose se na poroke. Na primjer, zavisnost od kocke ili droge izaziva finansijsku potrebu radi održavanja te navike.

Kriminalne radnje nerijetko podstiču i pritisci na poslu. Loši odnosi između rukovodstva i zaposlenih koji imaju pristup novcu ili drugim sredstvima koja su podložna krađi mogu navesti zaposlene da počine kriminalnu radnju. Loši odnosi mogu nastati usljed:

- 1) nezadovoljstva radnim mjestom;

- 2) straha od gubljenja radnog mjesta koji je uzrokovan najavljenim ili očekivanim otpuštanjem zaposlenih;
- 3) nezadovoljstva platom ili očekivanim promjenama sistema naknade zaposlenih; i
- 4) osjećaj nedovoljnog uvažavanja za posao koji obavlja pojedinac uzrokovan unapređivanjima i drugim vrstama nagrada koje nisu raspodijeljene u skladu sa očekivanjima. (Međunarodni standard revizije 240 – Odgovornosti revizora za razmatranje kriminalnih radnji u reviziji finansijskih izvještaja)

2.2. Mogućnost

Mogućnosti su okolnosti koje postoje u okviru organizacije i pružaju prilike za izvršenje prevare. Lični primjer koji daje uprava pruža jasan signal zaposlenom osoblju o usvojenim pravilima ponašanja kompanije i shvatanju važnosti kontrole. U sistemu odgovarajućih kontrola, adekvatnog nadzora od strane rukovodstva i etičkih standarda za zaposlene, mogućnosti za kriminalne radnje su u velikoj mjeri smanjene.

Mogućnosti za izvršenje kriminalnih radnji su velike u prisustvu slabog i nemarnog menadžmenta i neodgovarajućeg sistema interne kontrole. Prema tome, važna područja kod uspostavljanja sistema su:

1. **Kontrolno okruženje** koje podrazumijeva ukupno ponašanje, shvatanje i aktivnosti direktora i uprave u pogledu sistema interne kontrole i njenog značaja u preduzeću. Odsustvo ili značajni nedostaci u internim kontrolama pružaju mogućnosti počiniocima da izvrše prevaru.
2. **Efikasan računovodstveni sistem** koji je potreban upravi preduzeća da bi joj pomogao u kontroli poslovanja, zaštiti sredstava, pripremi finansijskih izvještaja i njihovoj usklađenosti sa zakonskim i drugim propisima.

Faktori koji pružaju mogućnost ili priliku zaposlenima da počine prevaru su:

- Nedostatak nezavisnih provjera i neadekvatne segregacije dužnosti,
- Neodgovarajući nadzor troškova višeg rukovodstva (putni troškovi, nagrade i druge nadoknade),



Svetlana Vranješ je asistent na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci na predmetima Revizija, Revizija finansijskih izvještaja i Interni nadzor u okviru Katedre za Računovodstvo i poslovne finansije, uža naučna oblast Računovodstvo i revizija.

Diplomske i master studije završila je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci, a doktorske studije pohađa na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Ljubljani. Objavljivala je radove iz oblasti računovodstva i revizije u časopisima "Financing", "Acta Economica", učestvovala je na međunarodnim konferencijama kao što je EBES 2014, kongresima u regionu organizovanim od strane Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Instituta računovođa i revizora Crne Gore i Glavne službe za reviziju Republike Srpske. Spoljni saradnik je u revizorskoj kući "Bl revizor" d.o.o. Banja Luka, gdje je bila član revizorskih timova u angažovanju na reviziji za mnoga privredna društva u Bosni i Hercegovini.

- Neadekvatna kvalifikacija zaposlenih koji imaju pristup sredstvima i neadekvatno održavanje evidencije sredstava,
 - Neadekvatne fizičke mjere sigurnosti nad novcem, investicijama, zalihama ili fiksnim sredstvima,
 - Nepostojanje pravovremene i odgovarajuće dokumentacije u vezi sa transakcijama,
- 5) Neadekvatno razumijevanje informacionih tehnologija od strane rukovodstva. (Međunarodni standard revizije 240, 2011, str. 193)

Na osnovu prethodno navedenog može se izvesti zaključak da je prevara više u preduzećima gdje postoji slab i neefikasan sistem interne kontrole, loša sigurnost nad imovinom preduzeća i gdje su nejasne politike u pogledu prihvatljivog ponašanja.

2.3. Opravdanje za prevaru

Pojedinci koji su počinili prevaru imaju određen način razmišljanja koji im omogućava da nađu izgovor kojim će opravdati to što su učinili. Oni na taj način stvaraju odbrambeni mehanizam kako bi opravdali i zaštitili sebe. Ako zaposleni shvate da se kršenje etičkih standarda kompanije neće tolerisati i ako vide da se menadžment ponaša po strogim etičkim standardima i dosljedno pokazuju visok integritet tada se za prevaru teško može naći razumno opravdanje. Ako revizori procijene da je menadžment sklon prevarama, sumnja u postojanje prevare u preduzeću se povećava. Menadžment posjeduje sklonost ka činjenju prevare ako:

- sprečava uvođenje interne kontrole i interne revizije;
- krije podatke i rezultate;
- primjenjuje agresivne računovodstvene politike;
- ne reaguje pozitivno na žalbe kupaca nego krivicu prebacuje na njih;
- nije lojalan prema zaposlenima;
- ne drži se obećanja, dogovora i ugovora;
- prihvata se poslova koje realno nije u stanju realizovati ni fizički ni finansijski; i
- ne dolazi na unaprijed dogovorene sastanke. (Belak, 2011, str. 182)

Globalni izvještaj ACFE za 2014. godinu navodi da 86,6% prijavljenih počinitelja prevara prethodno nisu imali krivični dosije. Pa zašto se onda počinioci odlučuju na prevaru i koje je opravdanje za to? Jedan od odgovora jeste da mnogi čine krađu ili prevaru zato što smatraju da ne dobijaju dovoljno visoku naknadu za svoj rad. Drugi pronalaze opravdanje tako što navode da nisu znali da takav čin spada u kriminalne radnje. Međutim, postoji i ona grupa prevaranata koja je dobronamjerna u tom smislu da ne zadržava ukradeni novac ili sredstva već ih koristi u socijalne svrhe, kao na primjer daje novac azilu za napuštene pse (Singleton, Bologna & Lindquist, 2010, p. 18).

3. INDIKATORI KOJI UKAZUJU NA PREVARU

Kako bi rukovodstvo, interni i eksterni revizori mogli da otkriju kriminalne aktivnosti, potrebno je da razumiju specifične kriminalne radnje koje se mogu desiti u preduzećima, kao i način na koji su te radnje izvršene. To ukazuje na poznavanje upozoravajućih znakova, odnosno indikatora prevare koji se nazivaju "crvene zastavice" (red flags). Uočivši neki od tih znakova u preduzeću, oni mogu da predvide gdje je moguće polje prevara i ko je njen izvršilac.

Glavni indikatori prevare su:

- veliki nedostatak gotovine nakon naizgled dobrog poslovanja – finansijski slom;
- sprečavanje normalnog rada internih revizora;
- neobjašnjeni manjkovi na zalihama;
- računovodstveni modeli koji ne omogućavaju kontrolu troškova zaliha i količinu proizvedenih zaliha;
- kopije umjesto originalnih računa;
- nedostajuća dokumentacija;
- zamijenjena dokumentacija;
- neuobičajeno veliki broj računa u odnosu na veličinu i djelatnost preduzeća;
- manjkovi ili viškovi gotovine u blagajnama i na računima;
- fiktivni računi s povezanim preduzećima;
- neusklađenost odliva novca s obavezama;
- neusklađenost priliva novca s prihodima i potraživanjima; i
- neobični otpisi potraživanja. (Belak, 2011, str. 183)

Revizori mogu da identifikuju tačke mogućih nepravilnosti i prevara. Tada se revizori ograđuju od pozitivnog mišljenja, ali oni nisu obavezni da dalje provode istragu i izvode dokaze. Taj posao pripada forenzičkim računovođama. Nakon što forenzičari preuzmu istragu, oni trebaju dokazati ili opovrgnuti tvrdnje o prevari te uvidjeti ko su osumnjičeni počinio prevaru i predati tužbu protiv njih.

Prema istraživanjima ACFE za 2014. godinu najveći broj počinilaca prevara je iz redova zaposlenih gdje je prosječan gubitak 75.000 dolara, a najveći gubitak u visini od 500.000 dolara ostvaruje se od strane direktora. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da najveći broj prevara na globalnom nivou čine radnici koji su zaposleni u preduzeću (oni koji obavljaju određene funkcije u prodaji, proizvodnji, marketingu, računovodstvu i sl., i ne učestvuju u donošenju poslovnih odluka). Oni su počinili 42% prevara sa prosječnim gubicima od 75.000 dolara, a vlasnici i/ili izvršni članovi preduzeća su počinili 18,6% prevara sa prosječnim gubicima od 500.000 dolara. Ovakvi rezultati su i očekivani jer uprava preduzeća i vlasnici su oni koji potpisuju ugovore, dogovaraju poslovne transakcije i izloženi su mogućnosti ili iskušenju da počine kriminalnu radnju.

Rezultati do kojih je došao ACFE pokazuju da prevaranti najčešće počine prevaru sami, mada je česta pojava i da je počine u paru ili sa više njih. Prosječni gubici od prevaru su dvostruko manji ukoliko kriminalnu radnju počini jedan prevarant i iznose 80.000 dolara, ali u onim slučajevima koje su izvršili dva počinioce prosječan gubitak je 200.000 dolara.

Značajni su i procenti koji se odnose na one počinioce koji rade u preduzeću preko šest i deset godine, gdje podaci zbirno ukazuju da je 52,5% prevaranata dugo vremena provelo radeći u preduzeću i da je nakon toliko vremena i poznavanja poslovanja preduzeća spremno da izvrši prevaru na njegovu štetu.

Istraživanja koja je sproveo *KPMG* navode koje su osnovne karakteristike prevaranta:

- Godine – 70% počinilaca je starosne dobi između 36 i 55 godina
- Položaj počinioce – 61% počinilaca su zaposleni u preduzeću.
- U 72% slučajeva prevaru su izvršene od strane onih osoba koje imaju radni staž proveden u istom preduzeću između jedne i pet godina (33% ispitanih od 1 do 2 godine, 39% između i 5 godina).
- U 70% slučajeva počinilac je u dosluhu sa drugim počinioceima.
- Preovlađujuća prevara koju čini 56% počinilaca je protivpravno prisvajanje sredstava.

- Počinioci rade uglavnom u finansijskom sektoru. (KPMG, 2013, p. 3)

Prevaranti koji potiču iz redova zaposlenih (*white-collar* – kriminal bijelih kragni) upoređuju potencijalne troškove (zatvor, gubitak ugleda, gubitak prihoda) sa novčanom dobiti koju im ta kriminalna radnja donosi. Ako je dobit veća od potencijalnog troška, oni će se prije odlučiti na kriminalnu radnju protiv poslodavca, akcionara, bankara, kupaca, osiguranja i državnih organa.

Posmatrajući iz perspektive prevaranta, neophodno je uzeti u obzir sljedeće faktore:

- motivacija potencijalnih prestupnika,
- uslovi pod kojima ljudi mogu osmisliti potencijalne prevare,
- mogućnosti u kojima mogu da se počine kriminalne radnje,
- spoznaja pogodnih meta za prevare,
- tehnička sposobnost prevaranta,
- očekivani i stvarni rizik od otkrića nakon što je prevara izvršena,
- očekivane posljedice otkrića (uključujući posljedice kao što su gubitak posla, stvaranje negativnog porodičnog ugleda, oduzimanje prihoda stečenih kriminalom i krivične sankcije) i
- stvarne posljedice otkrića. (CIMA, 2009, p. 13)

Pred rukovodstvo se postavlja teško pitanje: Šta raditi sa onim zaposlenima koji su počinili prevaru protiv organizacije? Jedan broj rukovodilaca vjeruje da zaposlenima treba oprostiti prevaru smatrajući da se više neće ponoviti. Međutim, takav postupak može da izazove negativan efekat na druge zaposlene. Na osnovu takvih odluka i drugi zaposleni stiču mišljenje da u organizaciji postoji visok prag tolerancije i to njima predstavlja priliku da izvrše prevaru na štetu organizacije koja će se tolerisati. Najbolji odgovor na ovo pitanje jeste kazniti počinioca otkazom i krivičnim gonjenjem i pokazati ostalim zaposlenima da bilo kakva osmišljena prevara na štetu organizacije nije dozvoljena i da će biti najstrožije kažnjena.

4. ZAKLJUČAK

Na prisutnost finansijskih prevara u preduzeću uglavnom ukazuju sumnje i glasine o prevarama koje potiču od trećih lica, intuicije ili sumnje lica koje se bavi istragom da nešto nije u redu i otkriće da nedostaje gotovina, imovina, izvještaji, datoteke, dokumenti ili podaci. U cilju svodenja finansijskih prevara na minimum, preduzeća imaju na raspolaganju preventivne mjere koje precizno definišu odgovornost zaposlenih zaduženih za imovinu. U ovom radu smo ukazali na poznavanje osobina počinioca prevare kao jedne od mjera za blagovremeno sprečavanje i otkrivanje prevara.

Kada se govori o odnosu prema počiniocima prevara i njihovom kažnjavanju, podaci su pokazali da su većina počinilaca (preko 86%) prvi put postali prestupnici, a svega 5% ispitanika u ACFE istraživanju su prije bili osuđeni. Osim toga, 82% prevaranata nikada nisu bili kažnjavani niti suspendovani od strane poslodavca za učinjene nezakonitosti i zloupotrebe u preduzeću.

Ključnu ulogu pri zapošljavanju radnika ima provjera o njihovom nekažnjavanju, ali podaci na temelju ovog istraživanja pokazuju da su većina prevaranata radili za svoje poslodavce godinama unazad prije nego što su počinili krađu. Prema tome, najvažniji faktori uspjeha u sprečavanju i otkrivanju prevara su kontinuirano praćenje zaposlenih, razumijevanje faktora

rizika i znakova upozorenja, dok krivični dosije kandidata može biti koristan samo pri eliminisanju nepogodnih kandidata pri zapošljavanju.

Prikazali smo određene znakove ponašanja i osobine koje mogu biti upozorenje da zaposleni čini kriminalno djelo. Kao bitni znakovi izdvajaju se život zaposlenog iznad njegovih mogućnosti i bliska povezanost s dobavljačima i kupcima. Rukovodioci, zaposleni, revizori i drugi trebaju biti obučeni kako bi prepoznali ove znakove upozorenja koji mogu u kombinaciji s drugim rizičnim faktorima ukazati na prevaru.

REFERENCES

- [1] Albrecht, C., Kranacher M. J & Albrecht, S. (2008). *Asset Misappropriation Research White Paper for the Institute for Fraud Prevention*, <http://www.theifp.org/research-grants/IFP-Whitepaper-5.pdf> (преузето дана: 14.06.2014. године)
- [2] Association of Certified Fraud Examiner (ACFE). (2014). *Report to the Nations: An Occupational Fraud and Abuse*, <http://www.acfe.com/rtn/docs/2014-report-to-nations.pdf> (преузето дана: 15.07.2014. године)
- [3] Belak V. (2011). *Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo – borba protiv prijevare*. Zagreb: Belak Excellens d.o.o.
- [4] Божић Р., Кондић Н. (2012). *Ревизија финансијских извјештаја - Водич кроз практичну ревизију*. Бања Лука: Економски факултет Универзитета у Бања Луци и Финрар д.о.о.
- [5] Bologna, G. J. , Lindquist, J. R. (2003). *Fraud Auditing and Forensic Accounting*. New Jersey: John Wiley and Sons.
- [6] Koletnik, F., Kolar I. (2008). *Forenzično računovodstvo*. Ljubljana: Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenija.
- [7] Петковић А. (2010). *Форензичка ревизија - Криминалне радње у финансијским извјештајима*. Нови Сад: Пролетер а.д.
- [8] Rittenberg, L. E., Johnstone, K. M. & Gramling, A. A. (2010). *Auditing: A Business Risk Approach*. Boston: South-Western, Cengage Learning.
- [9] Rezaee Z., Riley R. (2010). *Financial statement fraud - Prevention and detection*. New Jersey: John Wiley&Sons.
- [10] Singleton, T. W., Singleton, A. J., Bologna, J. & Lindquist, R. (2010). *Ревизија криминалне радње и форензичко рачуноводство - преведено са енглеског*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије.